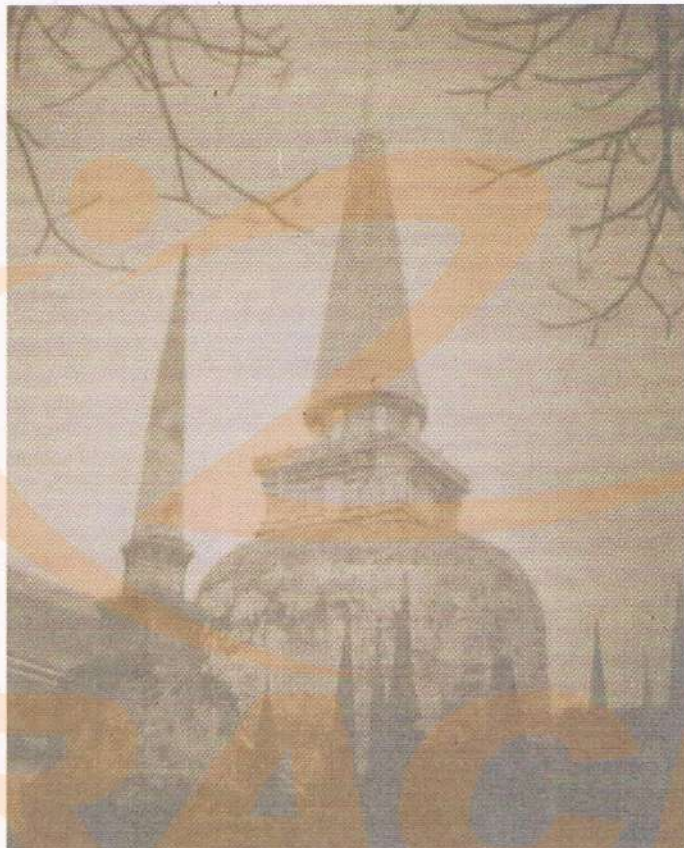

กวีศรีเมืองนครฯ

“พระยาตรังคภูมาภิบาล”

ผจญ มีจิตต์

(พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช)

พระยาตรัง หรือบรรดาศักดิ์ในตำแหน่งเจ้าเมืองตรังว่า “พระยาตรังคภูมาภิบาล” เป็นกวียิ่งใหญ่ผู้หนึ่งในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ผลงานของท่านเป็นคำประพันธ์ประเภทโคลง โดยเฉพาะโคลงตันนิราศ ตามเสด็จทัพล้านน่าน้อย และโคลงพระยาตรัง หรือนิราศกลาง ได้รับการยกย่องจากกวีรุ่นหลังๆ ว่า มีสำนวนโวหารไพเราะเทียบเท่าโคลงสมัยอยุธยาโบราณ

พระยาตรังเป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราช บุตรของออกพระศรีราชสงครามรามภักดี (เยาว์) ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช และเป็นหลานปู่ของหลวงสิทธิินายเวร หรือพระปลัดหนู กับหม่อมแจ่ม ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ตอนเด็กชื่อ จัน หรือ ศรีจัน เรียนหนังสือขอมไทยที่วัดท่ามอญ (วัดศรีทวี) ซึ่งเป็นโรงเรียนวัดใกล้บ้าน บวชสามเณรที่วัดหน้าพระลาน พระยาตรังมีความสนใจและสามารถแต่งโคลงได้ตั้งแต่เป็นสามเณร ดังขุนอาเทศคดี (กลอนมัลลิกะมาส) จำโคลงที่พระยาตรังแต่งตอนเป็นสามเณรได้ว่า

“ณรรูปร่างอย่าง
เหมือนหนึ่งน้ำเต้าแกะ
นอนวันฝันเห็นแพะ
สุนัขเห่าหอนให้
เสน่ห์หย่อย่าทำให้พี่นี้
มีเงินเด็ดพื้จะเท
ร้อยปีพี่ไม่เห
บิณฑบาตได้กล้วย

แมงแปะ
ตั้งไว้
เสียวาน เณรนา
รำร้องหาขวัญ
รวนเร
ให้ม้วย
ห่างสวาท
ให้น้องกินแฮฯ

(ขุนอาเทศคดี อธิบายศัพท์ว่า แมงแปะ คือแมลงสาบ, น้ำเต้า คือฟักทอง, เสียวาน คือเสียวทวาร)

(วัดพระมหาธาตุเมืองนคร)

เนื่องจากพระยาตรังมีคุณปู่คือ เจ้าพระยาสุรินทราชา และคุณตา คือ เจ้าพระยานคร (พัฒน์) อุปราชเมืองนคร เมื่อลาสิกขา ก็เข้ารับราชการ ณ เมืองนี้ ต่อมาได้พบรักและชอบพอกับ “เจ้าหญิงเกษณี” ธิดาเจ้านราสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงกับได้ลักลอบเขียนเพลงยาวเกี่ยวพาราสิทธิ์กัน ดังตอนหนึ่งว่า

“ท่านเหมือนพลอยเพชรรัตนีชั่วกาล
มาหมายแก้วจอมจุลจักรพรรดิ

ตัวนี้ปานปูนปัดหรือควรปอง
ให้เสื่อมสวสดีรัศมีหมอง”

ฯ ถ ฯ

“จะยืนเดินดำเนินนั่งนอนที่ไหน
จนสิ้นเพียรภาวนาพยายาม

ก็ตั้งใจจะดับถวิลหาม
จนสิ้นความเรื้อนราชการตน”

ฯ ล ฯ

และในโคลงนิราศพระยาตรัง หรือโคลงนิราศกลาง มีคำประพันธ์กล่าวถึงเจ้าหญิงเกษณีไว้ว่า

“เกษณีอมเรศเอี่ยม
ฤาสุเรนทรห่มแปลง
ลาลงถรณ์ศแลง
หลีกสุเรนทรवलหน้า

องค์แพลง เจ้าฤา
หลากหล้า
ล่องรูป ฤาแม่
พี่แล้วเนาไต่ฯ

จากเพลงยาวดังกล่าวนี้เองเจ้านราสุริยวงศ์ผู้เป็นบิดาเจ้าหญิงเกษณีทรงทราบเรื่องก็พิโรธมาก แต่พระยาตรังมีบารมีคือ เจ้าพระยาสุรินทราซึ่งเป็นคุณปู่ และเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นคุณตาคุ้มครองท่านอยู่ดังได้กล่าวแล้ว เจ้านราสุริยวงศ์จึงเพียงแต่สั่งให้นำตัวพระยาตรังไปคุมขังไว้เท่านั้น จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๙ เจ้านราสุริยวงศ์ ถึงแก่พิราลัย พระยาตรังจึงพ้นจากที่คุมขัง นับว่า “รักแรกพบ” ของพระยาตรังเกิดขึ้นในเมืองนครฯ แต่ก็มีอุปสรรคมิใช่น้อย ถึงกับตนเองต้องคิดคุกกรือขานนครฯ ที่ร่วมสมัยกับท่าน เช่น นายเรือง นาโน ฐปราชญ์ สุปราชญ์ และพระครูวินัยธร เป็นต้น

จนในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จราชสมบัติ พระยาตรังก็ได้เข้าไปถวายตัวทำราชการในกรุงเทพฯ โดยไปพักอาศัยอยู่กับพระยาภักดีภูธร (ฉิม) ผู้เป็นลุงของท่าน ต่อมาเจ้าจอมมารดา นุ้ยใหญ่ ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้าได้ช่วยเหลือจนพระยาตรังได้รับพระราชทาน “เจ้าหญิงเกษณี” เป็นภรรยา ดังความในโคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำน้ำน้อย ซึ่งพระยาตรังแต่งไว้ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ ว่า

“ไปจอดทอดทัพวัน
ถวิลหวนพรั่นใจปอง
ออกนางรับทูลสนอง
ชาวเพื่อนวังใจใจ
สนิทสนมวิลาสล้อม
อาบอบคันธไธรมสูง
ฉลองโอษฐ์เร่งเยาว์
นางชะแม่เก่าค้ำ

วังทอง
จากไท
เสนอราช ไปรตแม่
จับขวัญฯ
ลำเพา พี่เอ๋ย
สะอ้าน
ยังเวศ พี่นา
คำทูลฯ

ในระหว่างที่พระยาตรังดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตรังอยู่นั้น ภรรยาของท่านขอพักอยู่กับญาติที่เมืองนครฯ พระยาตรังจึงต้องเดินทางไปมา ระหว่างเมืองตรังกับเมืองนครฯ อยู่เสมอๆ จนครั้งหนึ่งเกิดเหตุการณ์ขึ้นคือภรณาน้อยของท่านที่ตรังหนีตามชู้ไป และชายชู้ได้เขียนกลอนเยาะเย้ยไว้หน้าประตูบ้านว่า “ไม่ดีจริงเราไม่พานาริจร ข้ามห้วยข้ามถึงขรชะง่อนผา” พระยาตรังมาพบเข้าก็โกรธมาก เลยเขียนกลอนตอบว่า “ไม่เก่งจริงเราไม่พานาริกลับ จะเสียนพ้อเสียให้ยับลงกับหวาย” และแล้วไม่นานท่านสั่งให้จับชายชู้มาสำเร็จโทษเสีย เป็นเหตุให้พระยาตรังถูกเรียกตัวเข้ากรุงเทพฯ ตอนนี้องพระยาตรังได้แต่งโคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพลำน้ำน้อยเมื่อชราภาพมากแล้วท่านจึงกราบถวายบังคมลากลับมาอยู่บ้านข้างวัดท่ามอญ นครศรีธรรมราชจนถึงแก่อนิจกรรม ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั่นคือท่านเกิด

และตายที่เมืองนครฯ ลักษณะนิสัยของพระยาตรังชอบโอ้อวดเพราะเชื่อว่าตนเกิดในตระกูลผู้ดีในหัวเมือง มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง โกรธง่ายหายเร็วเป็นคนเจ้าชู้มีภรรยาหลายคนทั้งในเมืองนครฯ และเมืองตรัง นอกจากเจ้าหญิงเกษณีแล้วมีภรรยาเช่น ชื่อ เขียว คง แดง และฉิม เป็นต้น

ส่วนผลงานด้านวรรณกรรมของท่านเท่าที่ปรากฏคือ

๑. เพลงยาวพระยาตรัง
๒. เพลงยาวนมัสการพระบรมธาตุ นีราศไปตรัง
๓. โคลงดั้นนิราศตามเสด็จทัพลำน่าน้อย
๔. โคลงนิราศพระยาตรัง หรือโคลงนิราศกลาง
๕. โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
๖. โคลงกวีโบราณ เป็นผลงานการรวบรวมโคลงของกวีที่มีชื่อเสียงสมัยอยุธยา
๗. มหาชาติ กัณฑ์มหิ

แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะผลงานของท่าน เรื่อง “เพลงยาวนมัสการพระบรมธาตุ นีราศไปตรัง” เท่านั้น เพราะเรื่องนี้ไม่ค่อยได้เผยแพร่มากนัก และสิ่งที่สำคัญคือในเนื้อหาได้กล่าวถึงเส้นทางตามธรรมชาติ ลักษณะภูมิประเทศระหว่างเมืองนครฯ กับเมืองตรังเมื่อเกือบสองศตวรรษมาแล้วเอกสารเหล่านี้มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมและคติชนท้องถิ่น ที่ควรแก่การรับรู้และอนุรักษ์ยิ่ง มีจำนวน ๒๑๔ คำกลอน ส่วนเนื้อเรื่องนั้นกล่าวถึงการเดินทางของท่านพร้อมภรรยา ๒ คน แต่ไม่ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการเดินทาง พรรณนาเพียงว่าเดินทางเรือมาถึง “คลองนคร” ในเวลาเช้าและเข้าไปนมัสการพระบรมธาตุ จากนั้นกลับไปพักผ่อนที่บ้านในเมืองนครฯ ตอนเดินทางไปเมืองตรังนั้นพระยาตรังเดินทางไปแต่เพียงผู้เดียว โดยภรรยาทั้งสองมีความประสงค์อยู่กับญาติๆ ที่นครฯ

การเดินทางจากนครฯ ไปเมืองตรังนั้นท่านได้บันทึกเมื่อผ่านสถานที่ต่างๆ เช่น บ้านสกกัดน้ำมัน วัดสัมฤทธิ์ ประตู่ท้ายวัง ทุ่งจาน ป่าแดง เขาตับ อำเภอกั้ววัง บ้านกะปาง คลองลำภูรา ป่าหูเย็น จนถึงศาลากลางเมืองตรัง หากพิจารณาเส้นทางแล้ว เป็นเส้นทางเดียวกันกับสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขณะดำรงตำแหน่งพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประพาสทักษิณได้ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ต่างกันเพียงแต่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จประพาสจากเมืองตรังไปนครฯ ส่วนพระยาตรังเดินทางจาก นครฯ ไปเมืองตรัง เท่านั้นเส้นทางนี้เป็นทางเดินข้ามคาบสมุทรมาลายูระหว่างทะเลอันดามัน กับฝั่งอ่าวไทยมาตั้งแต่ครั้งโบราณแล้ว โดยพระยาตรังดำเนินเรื่องในโคลงนิราศดังนี้

สุนัขแวบแลบล้ออโถมัย

หมู่เมฆมาดาดหน้าทิมพล

ประสานแสงทองแห่งสุวรรณาว

สุริยงเลื่อนลงขึ้นจากน้ำ

ระหว่างนี้เหมือนจะชี้ว่าวาริน

“ศศิธรสายแสงลงแผ่ไกล

ปัจจุสมัยเลื่อนลบกลบดวงดาว

หมึกหมอกหม่นแดงม่วงเขี้ยวขาวขาว

โดยกว้างยาวพันทิศเบื้องบูรพิน

ถ้าบาตรแก้วคังครึ่งยังใสสินธุ์

ให้ทินกรจรจากสาครมาฯ”

ส่วนสองสมรมิตรพิศไพบมรุ่ง
ลมพัดคลื่นพ่นพ่นลั่นคงคา

พุงอรุณรุ่งรสเสนาหา
หึ่งห้อยวารินเรืองอร่ามงาม

๑ ๓ ๑

เขาริบเร่งครไลใบนาเวศ
สำคัญเนาไม้เอกหมอกหมวกพนม
ถึงด่านดาลดินดวงสวาทรัก
ระหายนาวหนาวเดือนให้แนบนอน

โดยศาสเรศเขตตำบลน้ำเค็มชม
ก็เล่นลมล่องเข้าในคลองนครฯ
จึงเบี่ยงพักตร์พึงพักตร์ทิมลสมร
จะผัดผ่อนก็ไม่คลายหายนึ่งนิตย์”

(คลองหน้าเมืองบริเวณสะพานนครน้อยในอดีต)

การเดินทางของพระยาตรัง พร้อมถือตราตั้งและภรรยาทั้งสอง ออกจากกรุงเทพฯ โดยเรือใบมาขึ้นที่เมืองนครฯ เพื่อไปกินตำแหน่งเมืองตรังเป็นจุดประสงค์หลัก จุดประสงค์รองก็คือมานมัสการพระบรมธาตุ เพื่อเป็นสิริมงคลในการเป็นเจ้าเมืองครั้งแรก กับทั้งจะได้พบและเยี่ยมญาติเป็นผลพวงที่พลอยได้ตามมา เพราะทั้งพระยาตรังและเจ้าหญิงเกษณี ถือกำเนิดในเมืองนครฯ ย่อมมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงและคนที่รู้จัก มากมาย ดังนั้นราศกล่าวไว้ว่า

“ที่คุ้นเคยพบถามบอกความเคียง
ครั้นแจ้งสิ่งที่มีพอใจขอรู้
ระวังตัวกลัวจะกลับเป็นไพริน

เรื่องเขาแค้นนำรำคาญการแผ่นดิน
ก็ทำหุมนินเินสะเท็นฉิน
ชวนให้กินผลยอล่อลงความ”

เมื่อเดินทางเข้าสู่คลองนครฯ ถึงบ้านด่านดาล บ้านด่านดาลนี้เข้าใจว่าคงเป็นด่านเก็บภาษีเรือริมฝั่งน้ำตามแม่น้ำ ลำคลองต่างๆ ไป ดังเช่นในนิราศพระยาตรังหรือนิราศกลางตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“ถึงด่านดาลเด็ดดิน
เมืองสมุทรปราการกร
เพลิงด่านที่สุ่มขอน
ร้อนไปปานราคร้าง

แต่สมร
ก่อสร้าง
เรืองโรจ
ย้งร้านเพลิงสุมา”

หลังจากนั้นพระยาตรังและภรรยา นั่งเรือไปประมาณ ชั่วโมงครึ่ง น้ำในคลองตื้นเขินเรือไม่สามารถไปได้ต้องขึ้น
ข้างเดินทางต่อ ถึงหน้าเมืองแล้วขึ้นเปลหามไปตามถนนราชดำเนินสู่วัดพระบรมธาตุ นีราศได้บรรยายความงดงาม
พระธาตุแล้วอธิษฐานถวายผ้า หรือนำผ้าขึ้นธาตุตามประเพณี ดังนิราศกล่าวไว้ว่า

“ประมาณข้ามวาเดินสักโมงครึ่ง
จะหยุดค้าย้ายขึ้นเห็นเหลือคิด

ได้ยืนอิงต้นขึ้นเห็นเรือติด
ให้ชักขีดเข้าประทับกับทงนา”

ฯ ล ฯ

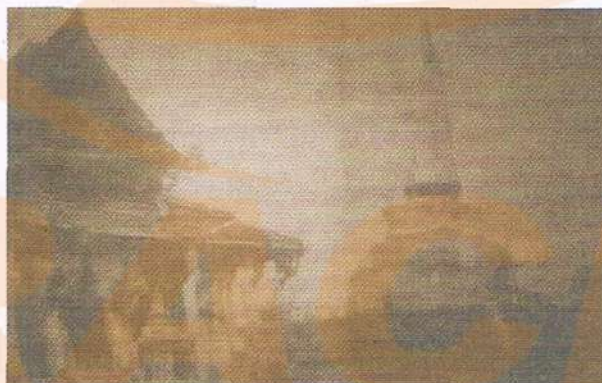
“ให้สองสมรเสมอขึ้นกิริณี
แล้วเรียกเปลเถลิงยานสำราญศ
พาหนาสมิได้ยังกำลังขงษ์

เดินพิถีแกวทางข้างอัสดง
กำหนดห้ามสามคู่ดูระหง
ไปตรงถนนรียาด้านหน้าเมืองฯ”

ฯ ล ฯ

“งามบัลลังก์ทรงองค์พระเจดีย์
สูงสามสิบเจ็ดวายอดหุ้มทอง
มีปิติเต็มตื้นขึ้นโสมนัส
จึงแหงะวัดเอาโลหิตที่ในตน
แล้วบริจาคนม่นอนเข้มนาบแย่ง
เอาบุญไปอนันตจักรวาล

ไม่วายแว่นแสงพระสุริย์ส่อง
ตั้งที่ห้องสุราลัยให้ฝูงชน
เห็นชัดว่าพุทธภูมินี้มีผล
บูชาธาตุศพลบมณญาณ
ขับในแดงทงบูชิตไว้เหนือฐาน
ทั่วดินฟ้าบาดาลให้โมทนา”

(วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร)

วันเดินทางจากนครฯ ไปเมืองตรังนั้นไม่ได้บอกวัน เวลาไว้แต่เข้าใจว่า คงออกตอนเช้าโดยช้างพัง
มีการเตรียมกระบวนยศ และตราตั้งสมเกียรติ แต่ภรรยาของพระยาตรังทั้งสองไม่ได้เดินทางไปด้วยในนิราศกล่าวไว้
ว่า “ส่วนสองสุดแสนหรรษาพันวอน จะอยู่นครเยี่ยมญาติแลมาตุคุณ” ขบวนช้างเกียรติยศเริ่มต้นจากบ้านเดิมของท่าน
คือข้างวัดท่ามอญ หรือวัดศรีทิวไปขึ้นถนนเลี้ยวขวาแถวท่าวังไปตามถนนราชดำเนินจนถึงบ้านศาลามีชัยผ่านสถานที่
ต่างๆ เช่น บ้านย่านท่าวัง บ้านหรือร้านสกัดน้ำมัน วัดสัมฤทธิ์ (อยู่ทางทิศตะวันตกของถนนราชดำเนินและทางทิศเหนือ
ของวัดเสาธงทอง) วัดพระเงิน เจดีย์ยักษ์ หรือเจดีย์หัก เจดีย์ยักษ์นี้ตามความเข้าใจคนรุ่นหลังว่าที่ยอดหัก
ก็เพราะพังทลายไปตามกาลเวลา แต่ในนิราศพระยาตรังบอกว่ายอดเจดีย์หักเพราะฟ้าผ่า ผ่านประตูชัยได้
หรือประตูชัยสิทธิ์ดังนิราศกล่าวไว้ว่า

“จึงสั่งชายทนายเรือนให้เตือนช้าง
แต่งบำรุงตัวประมาณสถานควร
ขึ้นจำลองกิริณีหมอบีบ
ไปตามถนนตำบลบ้านย่านท่าวัง

ฯ ล ฯ

“เขารับเร่งกิริณีเป็นที่สะพัด
ไม่เห็นน้ำมันมีที่ผสมคน

ฯ ล ฯ

“เห็นกุฎีโรงสงฆ์หลงเพ่งพิศ
ที่ร้างร้องร่อน้องนั้นปะนไค

ฯ ล ฯ

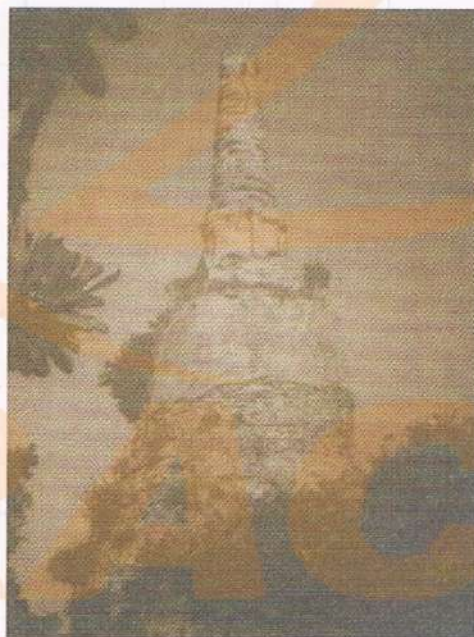
“เห็นเจดีย์ขวาน้ำผ่ายอดสะบัน
มิมิดหรือที่ฝากสองน้องแก้ทนาย

แล้วเรียกน้ำล้างน้ำเนตรกำสรวล
โดยกระบวนยศผู้รั้งนั่งเมืองตรัง
กระหยับย่างเดินไม่สะเทินหลัง
ก็หวนหวังวังเวกอารวมใจ”

ถึงบ้านสกัดน้ำมันร้านริมถนน
หรือเกียจขนหรือถ่ายขายบนเรือน”

วัดลัสมฤทธิก็สำเร็จเสร็จสงสัย
ช่างกระไรไม่สำเร็จเช็ดชลนา”

อัศจรรย์สุณีทำกรรมชั่วหาย
แต่เทเวศยังไม่วายลำพองพาล”

(เจดีย์ยักษ์ วัดพระเงิน)

“เพียดช้างแรมร้างนางโขลงสาร
เสมอสมรมิตรไฉ่ไมตรีตรง

ฯ ล ฯ

“ถึงประตู่ท้ายวังที่วังราช
ที่เสียนหนามหลักตอไม่ขอแล
นั่งก้มหน้าเจียมใจอยู่ในกุบ
เขาขับครวญหวนให้ใช้สำเนียง

ป่าसानพันไพรไพรสูงระหง
ควรรักพงศรัักพื่นขึ้นชุมาม”

ระวังสวาदिมิให้มีราศีแผล
จะว่าแปรเนตรยิงหญิงชาวเวียง
ไม่เห็นรูปแต่ได้ฟังกังวานเสียง
เสียงจังหวะเรื่อยรับจับแก้วกรณฯ”

เมื่อถึงบ้านศาลามีชัยแล้วขบวนเลี้ยงขวาคัดทุ่งมุ่งไปร่อนพิบูลย์ ผ่านสถานที่ต่างๆ เช่น ข้ามคลองถึงศาลาพักร้อน คงเป็นศาลาสาธารณะสำหรับพักร้อนผู้เดินทางทั่วๆ ไประหว่างบ้านศาลามีชัย กับบ้านร่อนพิบูลย์ เช่น “ให้เคียงหูอยู่จนข้ามคลองท้องทุ่ง ศาลามุงกระเบื้องเป็นที่อาศัย เข้าพักร้อนผ่อนเดินด้วยทางไกล พี่เอาสไบเจ้าสะพัดแทนพักพล”

หลังจากนั้นกระบวนช้างเดินทางต่อไป ผ่านท้องนาข้าวสุกเหลืองไปทั้งทุ่ง มีเสียงโล่ก มีกังหันลม หรือลูกลมที่ชาวนาแถบนั้นทำขึ้นแล้วเอาเชือกนำขึ้นไปผูกตรงมัดกับยอดไม้สูงๆ เมื่อลมพัดตึงกังหัน (ลูกลม) ก็มีเสียงดังได้ยินข้ามทุ่งไปไกลถึง ๒๐ - ๓๐ เส้น (เสียงดังไปตามสายลม) เป็นเสียงดนตรีที่ขับกล่อมให้กับกลุ่มชาวนาที่กำลังเกี่ยวข้าวไปด้วย เพลิดเพลินไปกับเสียงลูกลมด้วย ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านชนิดหนึ่งในชนบทภาคใต้ ปัจจุบันหาดูไม่ได้อีกแล้ว ถึงตอนนี้ในนิราศกล่าวว่าเป็นท้องทุ่ง “ฤดูนาหน้าข้าวเหลือง” “ทับนกส่งเสียงก้อง” และ “มีลูกลมบนคาบไม้” ในเส้นทางระหว่างบ้านศาลามีชัย กับบ้านร่อนพิบูลย์ ก็พอสันนิษฐานว่าคงเป็นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวของชาวนา อยู่ในระหว่างเดือน ๓ - ๕ ก็พอสันนิษฐานได้ว่า พระยาตรังเดินทางจากนครฯ ไปเมืองตรังครั้งนี้ ก็ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ - มีนาคม ตามสภาพแวดล้อมที่นิราศกล่าวไว้ เช่น

“เหล่าชาวนาฤดูนาหน้าข้าวเหลือง
ทำลูกลมบนไม้ล้มคณอง

ระยางเืองขับนกส่งเสียงก้อง
ลมพัดตึงดังจะร้องกวักรึกขาย”

(ลูกลม หรือกังหันลม)

จากนั้นขบวนเดินถึง สำนักห้วยยุง เป็นเวลาเที่ยงวันก็หยุดพักช้าง พล และรับประทานอาหาร หลังจากนั้นก็เดินทางต่อไป ดังนิราศกล่าวไว้

“ทิวเขาตได้ลั้งวาสประสาสัตว์
หิวเหลือหิวเพราะเนื้อไม่เนื่องเนียนาง
หยุดอาศัยประทับเที่ยงกินอาหาร
พี่แค้นน้ำแค้นข้าวเจ้าจากไกล

เริ่มกำหนดลั้งวาสไว้ไม่สายสร้าง
ครวญแล้วครางครางทุกทีที่หายใจ
เอน้ำจวนก็ไม่ทากระยาไหว
โฉนหนอไม่คิดอายตายยากเย็น”

“ครั้นไพร่พร้อมกันภักษาสาสีเสร็จ
เรียกนายช้างให้เอาช้างเข้ามาหา
ก็เดินดงลงระวางคุ่มหลุมถ่าน
เห็นตัดทอนท่อนไม้สุ่มยัคคี

พี่ได้ความอวรณ์ซ่อนหน้าเขา
ที่เงาไม้ใกล้ทางขึ้นกิริณี
พอสุริย์ส่องจักรวาลวายแสงสี
เหมือนไม้ตรีตัดทิ้งกลิ้งกลางทาง”

ฯ ล ฯ

“ออกทุ่งจวนเรียกรื่นพื้นหญ้าอ่อน
เข้าวัดปลวกทองลำสำโรงเรไร

กาสรทองเขาแหลมถึกเกลี้ยง
คะนองเชิงชมถิ่นแก้ววิद्या”

จากนั้นขบวนช้างเดินผ่านบ้านป่าแดง บ้านช่องเขา ถึงอำเภอที่วัง เส้นทางลักษณะภูมิประเทศช่วงนี้เป็นป่าเขาสูงชัน ขบวนต้องเดินขึ้นด้วยความระมัดระวัง และด้วยความยากลำบากทางด้านอำเภอพิบูลย์ ฝั่งตะวันออกของเทือกเขานครศรีธรรมราช ดังนั้นพลช้างก็ดี พลเดินก็ดีเหนื่อยเดินได้ช้า เมื่อถึงยอดสูงที่บ้านช่องเขา ขบวนเดินทางตะวันตกด้านฝั่งอันดามัน ก็ต้องเดินด้วยความระมัดระวังเช่นกัน เส้นทางระหว่างนครฯ ถึงเมืองตรังนั้นช่วงนี้เป็นช่วงที่ลำบาก ทุรกันดารที่สุดและใช้เวลานานกว่าจะเดินผ่านไปได้ ดังนิราศกล่าวว่

“ขึ้นเขาคับช่องทางหว่างผาขาด
เหวชะงักหินชะง่อนซ้อนพลิกแพลง
ที่สายเสห์ลานประสานจวนกังไส
ดังเกสรโกสมทุมวาริน

พอจุบาทศิลาแยกแตกกระแหง
บ้างทิ่มแทงฟ้าเงื้อมเลื่อมอำภิน
สาบแห่งไคร่น้ำห้อยย้อยหยดสินธุ์
ถวิลถึงตะลิ่งสืมริบเดินทาง”

ช่วงนี้เป็นช่วงเริ่มเข้าฤดูร้อนในภาคใต้ คือเดือน กุมภาพันธ์ - มีนาคม - เมษายน ต้นไม้และใบไม้สีแดงเหลืองเริ่มผลัดใบ ส่วนในท้องทุ่งที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ เหลือแต่ซังข้าวแดงและแห้งไปทั่วทุ่ง ผุงว่ว คายที่ชาวนานำมาเลี้ยงไม่มีหญ้าให้กิน ผุงสัตว์เหล่านั้นก็กินแต่ตอซังข้าวก็บูบพอมเป็นธรรมชาติเฉพาะตัวเท่านั้นทุ่งนาบางแปลงที่ชาวนาเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ก็จุดไฟเผาตอซังเพื่อเตรียมพื้นที่ทำนาในฤดูกาลต่อไป ดังนิราศพรรณนาเอาไว้ว่า

“เข้าป่าแดงหญ้าแห้งพุกษาพอม
ลมพัดไฟไหม้พรายเรือเรือ

พะยอมยางขวางไทรใบหล่นเหลือง
ประกายเนื่องดั่งฟอยทองที่ช่องระหา”

ฯ ล ฯ

“ถึงอำเภอที่วังวังเวงสวาดี
เขาตั้งช่องเกลี้ยกล่อมไพร่หนินาย

เห็นเรือนราษฎรบ้านป่าหาคนหาย
ฝ่ายที่กล่อมตรอมรักไม่ยอมคืน”

ฯ ล ฯ

การตั้ง “กองเกลี้ยกล่อมไพร่หนินาย” ที่อำเภอที่วังนี้ (ปัจจุบันเป็นตำบล “ที่วัง” ขึ้นกับอำเภอทุ่งสง) จะขอขยายความเพิ่มเติมว่า “ไพร่” หรือพลเมืองสามัญในสยามอดีตนั้น ผู้ชาย อายุตั้งแต่ ๑๘ - ๖๐ ปี นั้นต้องเข้าเวรเดือนเพื่อทำงานโยธาให้แก่ทางราชการ เช่น ทำถนน ขุดคลอง สร้างสะพาน ฯลฯ เครื่องมือก็คือ มีด ขวาน จอบ เสียม พร้อมอาหารและเสื้อผ้าไพร่ต้องจัดหาไปเองรัฐไม่ได้แจกให้ ไพร่ผู้ใดจะขำระเงินแทนแรงงานก็ได้ ในสมัยอยุธยา นั้น เข้าเวร ๑ เดือน แล้วปล่อยให้กลับบ้าน ๑ เดือน ฉะนั้นใน ๑ ปี ไพร่ต้องทำงานโยธาให้กับรัฐ ๖ เดือน แล้วกลับไปประกอบอาชีพให้ครอบครัวตนเอง ๖ เดือน เมื่อถึงรัชสมัย ร.๑ เปลี่ยนเป็น เข้าเวร ๑ เดือน ให้กลับบ้าน ๒ เดือน ถึงรัชสมัย ร.๒ เข้าเวร ๑ เดือน ให้กลับบ้าน ๓ เดือน จนกระทั่งยกเลิกในสมัย ร.๕

ดัง กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไพร่หนีราชการไว้ว่า “ บ้างก็อพยพราชการ หนีไปเข้าช่องซุกซ่อนอยู่ป่าดง
ก็มีมาก เพราะเจ้าหม่อมขุนายใช้สอยตราครุฑไม่ผ่อนปรน ไพร่จึงขัดสนทนมิได้” ดังนั้นในอำเภอที่วังจึงตั้ง
กองสอดส่องดูแลไพร่พล ที่หนีราชการ เพื่อเกลี้ยกล่อมทำความเข้าใจให้กลับไปรับราชการ ดังที่พระยาดำรงบันทึกไว้
และขณะนั้นที่ว่าการอำเภออยู่ที่ชุมชนที่วัง

จากนั้นคณะเดินทางถึงบ้านกะปาง บ้านควนขัน หรือบางขัน เป็นเวลาค่ำ จึงหยุดพักนอนหนึ่งคืนดังนิราศ
กล่าวว่า

(ขบวนช้างเดินทางระหว่างนครฯ - เมืองตรังโบราณ)

“บ้านกะปางเหล่าชาวช้างวังช้างเถื่อน
จึงหยุดอยู่คู่นางเรียงริมของ
ตกมันมีนเมามุ่งหมายกระเหม่น
ไม่สมเด็ดก็ม้วนวงจ้วงลงวา

ร้องสะเทือนท้องไพร่ไพร่หวั่นก้อง
ผู้สารสองงานอนเสียงเสยตา
เล่นเงาไม้ไผ่คนเห่ร่นเสียงจำ
แทงสุธาฝุ่นฟุ้งพุ้งควั่นไฟ”

ฯ ล ฯ

“เห็นจวนคำชาวโหลงเชิญประทับทับ
เป็นป่าไม้ไม่รู้เหนือใต้สำคัญ
ก็เอนองค์ลงที่พื้นพัศตราลาด
เคยเอาทรงที่แนบทรงดวงโกมิน
ไม่เหมือนเลยพริ้มจะหลับแล้วมิหลับเล่า
จนสุริยงส่งแสงทองเปล่งเปลว

ไม่หลับนอนนอนเนินบ้านควนขัน
ดูเภาวัลย์พันสูงสู่บูรพิน
ถึงวาสร้อยัญจวนหวนโทยถวิล
ประคั้นกรกอดหมอนข้างต่างองค์เอย
แต่ยวนเฝ้าให้อาลัยใจเจียนเหลว
เด็ดว่าเร็วด่วนอรุณไม่ได้นอนฯ”

เมื่อรุ่งขึ้นคณะก็เดินทางต่อไปยัง ท่ามะปราง เป็นท่าที่ชาวบ้านร่อนแร่ดีบุก มีศาลเจ้าเทพารักษ์ที่ชาวบ้าน
แถบนั้นให้ความเคารพนับถือ ถึงลำคลองบ้านลำภูรา ป่าหูเย็นและถึงศาลากลางเมืองตรังดังนิราศกล่าวไว้ว่า

“ท่ามะปรางเป็นท่าร่อนแร่ดีบุก
เขารับร่อนรางแร่เสียมิรับรัน
เห็นศาลเจ้าเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์สถิต
ให้นุญแทนล้งเวลาย่อยดอกไม้พวง

ปลุกอาลัยให้ไหวหวาดหวั่นขวัญ
จวนกระศัลย์ร้อนร้องรุ่มรังทรวง
ที่ทิศเหนือเชิงเนินเชิญเชื้อสรวง
ดวงเสาวรัตน์ฉัตรจรงค์ธูปเทียน”

ฯ ล ฯ

พระยาตรังมีลักษณะนิสัยที่ขบโอ้อวดและเชื่อมั่นในตนเองสูง โดยเฉพาะในด้านกวีแล้วไม่มีใครเทียบกระทั่งกวีในเมืองนครศรีธรรมราช ดังคำโคลงท่านแต่งไว้ว่า

“กรุงศรีธรรมราชหม้าย	เมธี พ่อฮา
แสงอยู่ธยา	คู่พริ้ง
เฉลิมบาทนฤบดี	โดยเสด็จ คึกแกล
นิราศเรื่องฟ้องหน้า	ณรงค์ ฯ”

(จากโคลงต้นนิราศตามเสด็จทัพถ้ำน้ำน้อย พ.ศ.๒๓๙๐)

จนกระทั่งถึงทศวรรษนี้ปราชญ์กวีอย่าง อังคาร กัลยาณพงศ์ เกิด พ.ศ.๒๔๖๙ ณ บ้านหลังวัดจันทาราม อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช บิดาเป็นกำนันตำบลท่าวังชื่อเชืบ มารดาชื่อขุ้ม อังคารเรียนหนังสือที่วัดจันทาราม แล้วย้ายไปเรียนที่วัดใหญ่ ต่อมัธยมที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ ใน ปี พ.ศ.๒๔๘๔ เข้ากรุงเทพฯ เรียนโรงเรียนเพาะช่างและต่อมหาวิทยาลัยศิลปากร คณะจิตรกรรม - ประติมากรรม อายุห่างกันกับพระยาตรังประมาณ ๑๖๐ - ๑๗๐ ปี ไม่เห็นด้วยและโต้แย้ง จึงแต่งคำโคลงท้าทายโต้ตอบพระยาตรังไว้ดังนี้

“กรุงศรีธรรมราชไร้	เมธี ดังฤา
ตรึงพลอยพลันสาวจี	ท่านใหม่
โอมเรานี้แก้วกวี	วิเศษหนึ่ง รุณา
ฟ้าสั่งให้จุติไซ้	เพื่อสร้างสรรค์ศิลปะ”

(จากบางกอกแก้วกำสรวล หรือ นิราศนครศรีธรรมราช พ.ศ.๒๕๒๑)

(นายอังคาร กัลยาณพงศ์)

พระยาตรังนั้น บ้านเกิดอยู่หลังวัดท่ามอญ หรือวัดศรีทวีปัจจุบัน เป็นบุตรของออกพระศรีราชสงครามรามภักดี เรียนหนังสือที่วัดศรีทวี บวชเป็นสามเณรที่วัดหน้าพระลาน ส่วนนายอังคาร กัลยาณพงศ์ บ้านเกิดอยู่หลังวัดจันทาราม เป็นบุตรกำนันตำบลท่าวัง เรียนหนังสือที่วัดจันทาราม โรงเรียนเบญจมราชูทิศ มหาวิทยาลัยศิลปากรทั้งสองต่างก็อยู่ในตำบลท่าวังอำเภอเมืองนครศรีธรรมราชและต่างก็ได้รับการยกย่องว่า “เป็นกวีศรีเมืองนคร” ที่เป็นเพื่อนบ้าน ใกล้เรือนเคียงอยู่คนละฝั่งถนนราชดำเนินมาด้วยกัน แต่ต่างสมัยกันเท่านั้น หากเรานำเอาโวหารกวีของทั้งสองมาพิจารณาummองบทยลหรือชมพระบรมธาตุ และ “บทคำนึงนาง” ในเชิงปราชญ์กวีเปรียบเทียบระหว่างพระยาตรังกับนายอังคาร กัลยาณพงศ์ ว่าใครมีสำนวนโวหารไพเราะเพรงกว่ากัน ก็สามารถเปรียบเทียบได้คือ

พระยาตรังบพทชมพระบรมธาตุใน “เพลงยาวนมัสการพระบรมธาตุ นีราศไปตรัง” ดังนี้

“งามบัลลังก์ทรงองค์พระเจดีย์
สูงสามสิบเจ็ดวายุอดหุ้มทอง
มีปิตุเตมดินขึ้นโสมนัส
จึงแหะหวัดเหาโสหิตที่ในตน

ไม่ว่าเวียนแสงพระสุริยส์ส่อง
ตั้งที่หิ้งสุราลัยให้รุ่งทูน
เห็นชัดว่าพุทฺธภูมินั้นมีผล
บุชาธาตุศกพลบรมญาณ”

ส่วนของนาย อังคาร กัลยาณพงศ์ บทชมพระบรมธาตุใน “บางกอกแก้วกำตรวล” หรือ “นิราศนครศรีธรรมราช”

ดังนี้

“วิหารโบสถ์บรมธาตุแก้ว
ธรรมมาสน์เจิมขวัญสมัย
หอไตรใต้ธรรมกันท์
เรื่องรุ่งอร่ามสามหล้า

มโหฬาร
ม่งฟ้า
คำพิพัย
เลิศแล้วแววมัยฯ"

ส่วนบทกวี “คำนิพนธ์” ของพระยาตรัง ในโคลงนิราศพระยาตรัง มีดังนี้

“หนึ่งองค์ริบทเริ่มร้าง
โถมนาฏเมธีจร
ยังเขตรฝั่งสาคร
ควรวนงคัณฐ์น้อย

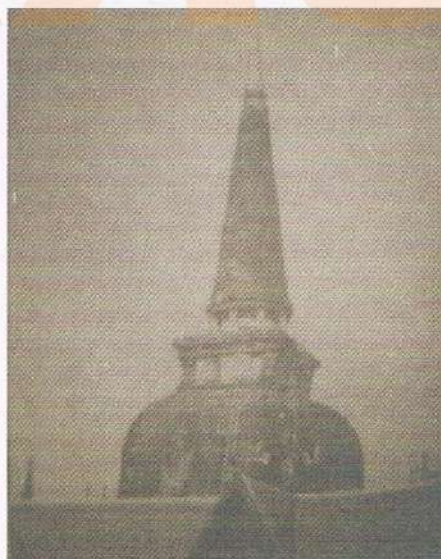
แรมสมร
จากห้อง
คงพักตร์ นางแม่
นึ่งให้ครวญหาฯ”

ส่วนบุคคลที่ “ค้ำหนึ่งนาง” ของ นายอึ้งคาร กัลยาณพงศ์ ในบางกอกแก้วกำศรวล หรือนิราศนครศรีธรรมราช

มีดังนี้

“จำจากน้องดังต๋อง
ทาสหนึ่งตริงตรวนพัน
ชีวิตนี้อาภรรพณ์
ชาติใหม่มาเกิดให้

โทษทัณฑ์
โทษไฟ
ถ้ายืม
เราร้อนปรารถนาฯ”

(พระบรมธาตุเมืองนครฯ)

ทั้ง “บทกวีชมพระบรมธาตุ” และ “บทกวีคำหนึ่งนาง” ของกวีทั้งสองที่ได้ยกขึ้นมาเทียบเคียง ดังปรากฏแก่ผู้อ่านดังกล่าวแล้ว ท่านคงใช้วิจารณ์ตนเองว่า สำนวนโวหารของใครเหนือกว่าใคร ส่วนผู้เขียนนั้นไม่สามารถอาจเอื้อมชี้ชัดลงไปได้ เพราะไม่ถนัดในเรื่องดังกล่าวและเห็นว่าทั้งสองต่างก็ได้รับการยกย่อง เป็น “กวีศรีเมืองนครฯ” มาด้วยกัน

นอกจากนั้น นายนิรินทรีเบศรี (อิน) กวีสมัยเดียวกับพระยาตรังและเป็นไม้เบื่อไม้เมาได้แต่งโคลงกระทู้กล่าวบริภาษพระยาตรัง ความว่า

“พญา ยามความชั่วชั้	เห็นชน
ตรัง เอ๋ย บ อายโกรน	ล็กน้อย
ตั้ง ตัวต้งถั่วโจน	จับยาก
พูด ละวันพันร้อย	เลือกได้คำเดียวฯ
กะ ไปกยักกษณ้้าง	อวดโคลง
ลา ไข่ลาเลี้ยงโรง	เทียบม้า
เลี่ยม เล่หล่าโพงโผ	พูดมาก
ทอง ไข่ทองเนื้อเก้า	ที่แท้ทองเทียมฯ”

อย่างไรก็ตาม พระยาตรัง หรือพระยาตรังคภูมาภิบาล ได้สร้างสรรค์ผลงานด้านวรรณกรรมให้แก่วรรณคดีไทยไว้มากมาย จนได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่อีกท่านหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และยอมรับจากกวีรุ่นหลังว่า ผลงานกวีของท่านมีสำนวนโวหารไพเราะเทียบเท่าโคลงสมัยอยุธยาโบราณ อย่างไรก็ตามวรรณกรรมของพระยาตรังมิใช่ให้คุณค่าในทางวรรณศิลป์เพียงอย่างเดียว แต่ได้สอดแทรกสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ในราชสำนัก และสภาพสังคมในท้องถิ่น ผลงานของท่านเหล่านี้นับเป็นเอกสารหลักฐานที่สำคัญแก่ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า ดังเช่น “เพลงยาวนมัสการพระบรมธาตุ นีราศไปตรัง” เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า “พระยาตรังหรือ พระยาตรังคภูมาภิบาล” เป็น “กวีศรีเมืองนครฯ” ได้อย่างเต็มภาคภูมิอีกท่านหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร :วรรณกรรมพระยาตรัง: จงเจริญการพิมพ์.๒๕๔๗.
- ขจร สุขพานิช : ฐานันดรไพร่ : ต้นอ้อ, ๒๕๔๒.
- อังคาร กัลยาณพงศ์:บางกอกแก้วกำศรวล หรือ นีราศนครศรีธรรมราช พิมพ์สยาม. ๒๕๓๔.